

RENK İFADELERİ

Ilse Laude-CIRTAUTAS "Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten" Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1961, Ural-Altai-sche Bibliothek, Bd.10,137 s. (fiyatı 20 DM.)

"Türk lehcelerinde renk ifadelerinin kullanılışı" başlıklı bu eser üç bölümden ibaret olup, bir çok bahisleri ve teferruat olarak da 123 maddeyi içine almaktadır. Yazar eserinin "Giriş"inde Türk lehcelerinde renk karşılığı sözcüklerin bolluğundan bahsederken aynı renk için türlü türlü ifadelerin de bulunduğunu örneklerle açıklar. Bunlardan mesl. almanca 'grau'un karşılığı olarak kırmızı, boz, külrenkli, gümüşü (biraz farkla) kullanıldığı gibi, gene aynı dildeki 'braun' için de esmer, kahverengi, yağız karşılıkları vardır. Renk ifadelerinin böl olmasına rağmen, bazı renkler türlü mânalara da gelebilirler. Bu sırada yazar dikkati çeken şu hususu da belirtir: Renk ifadeleri dillerin bünyelerine göre bazı özellikler gösterebilirler, mesl. almanca'da kara, ak, kırmızı, gri, kahverengi muayyen bir tek rengi ifade eden sözcüklerdendir. Halbuki bu gibi diller yanında (Litvanya dilinde olduğu gibi) bazı diller bir kaç renk ile ancak tek rengi ifade ederken, bunun aksine bir tek rengin çerçevesi içinde ekseriya bir kaç tâbir kullanılır; bir nesneye izafeten de renkler ifade edilirler. Onun için eserde bu gibi renkler *nesneye göre* ifadesiyle de ayırt edilmiştir. Yazar burada bir kaç soru ortaya atmaktadır: Acaba Türk lehcelerinde bu husus tebellür etmiş durumda mıdır? Türk renk ifadeleri hangi tiptendir? Almandaki mi yoksa Litvanya dilindeki tipten midir? Yani türkçede tek bir rengi ihata eden renk ifadesi var mıdır? Bu meseleyi halletmek için renk ifadelerinin teker teker ele alınarak kullanılış sahasını esaslı bir şekilde gözden geçirmek gerekmektedir. Bu cümleden teşkil imkânlarını, hayvan ve nebat adlarına geçen renkleri de nazarı itibara almalıdır. Bunlardan bugün artık unutulmuş olanları da vardır. Bunun yanında Türk lehcelerinde renklere göre verilmiş olan coğrafî yer ve şahıs adları da böl miktarda vardır. Bu konu çok geniş olduğundan ayrıca üzerinde durulmalıdır, onun için bu çalışmanın içine alınmamıştır.

Böylece bu eser, "Giriş"te anlatıldığı gibi esas olarak iki bölümde ve renklerin *iki türlü* noktai nazardan ele alınması şeklinde işlenmiştir. Bu konuda ilk araştırma olmasına rağmen, bol bol örnekler bulmak ve bunlar üzerinde dikkatle durmak sûreti ile muvaffak olmuş sayılır.

Eser üç bölümden ibarettir; *kara* ile başlayan ve tek rengi ifade eden muayyen renkler' (Zusammenfassende Farbbezeichnungen) I. bölüme; *ala* ile başlayan 'nesneye göre renk ifadeleri' (Gegenständliche Farbbezeichnungen) ise II. bölüme alınmıştır. 'Diğer renk ifadeleri'ne (Sonstige Farbbezeichnungen) ayrılmış olan III. bölüm ise kısa bahislerden ibarettir. Konu bütün Türk lehceleri içinde karşılaştırmalı olarak işlenmiş, halk dili kaynaklarından malzeme toplandığı gibi, edebî kaynaklara da baş vurulmuştur. Yazar bir müddet Türkiye'de bulunduğu için, şahsî müşahedeleriyle malzeme toplaması daha kolay olmuştur. Bu sebeple malzemenin çoğu Türkiye türkçesi ile ilgilidir ve örnekler verilirken bir çok yerlerde Türkiye türkçesindeki karşılıklar almanca ile yan yana gösterilmiştir.

Birinci bölümde *kara* ile başlanıp ak, kızıl, yeşil, sarı (sarığ) renkler esas olarak alınır ve bunlar 68 sahifelik geniş bir yeri işgal eder. Bunun son bahsine bir tek madde halinde sadece Türkiye türkçesinde kullanılan mavi, lâcivert, mor, alaca, gri, kahverengi ifadeleri de eklenmiştir. Fakat yazar tarafından açıklandığı gibi, bunları tâkipeden maddelerin de, diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı olarak işlenmesi daha uygun olduğundan kısa kesilmiştir (§§ 61, 75, 84, 94, 100 gibi).

Böylece bu birinci bölümde, esas renkler ele alınarak, her bir renk ifadesinde alabildiğine geniş açıklamalarla inceden inceye durulmuştur. Meselâ: *kara* 23 sahifayı tutar (17-40s). Maddeler içinde *kara* 1. bütün lehcelerdeki sözcük anlamı ile, sonra 2. teşkilleriyle mes.: *karaçktı*, *karaça*, *karalçın*, *karamsı*, *karamtı*, *karal-* v.b. bundan sonra 3. çeşitli derecelenmeler: *tüm kara*, *kara kara*, *kara mı kara*, *gara mara*, gibi; 4. asıl manasındaki kullanılışa geçerek, *karâ*'nın koyu renk anlamında olan kelimeleri ele alınarak bir çok not ve açıklamalarla işlenmiştir, mes. *kara yir*, *kara yer*, *kara keçe*, *kara yθzli* v.b. 5. Mecazî anlamda kötü ruhun rengi olarak alınmış; 6. düşmanca zihniyet ve düşmanca hareket rengi anlamında mes. Anadolu'da *karnı kara*, *gara düş*, *kara yüz* v.b. 7. yüzsüzlük, utanç ve hiyanet anlamına gelen *yüz karası*, *kara ayıp*, *karası elinde* gibi sözcükler, 8. talihsizlik rengi anlamında; 9. matem rengi olarak; 10. fakir, basit, âdî, alçak anlamında; 11. katıksız, temiz, tek, yalnız, bekâr, anlamında; mes. *kara su*, *kara başım* gibi; 12. büyük kuvvetli, cesur anlamında; 13. *kara tekit* sözcüğü olarak; 14. nebat adları, 15. hayvan adları olarak; 16. Ekleme başlığı altında diğer ifadeler cümlesinden *koyu ve siyah* v.b. gözden geçirilmiştir.

İkinci renk olarak *ak*, eserin 40. sahifesinden itibaren ele alınmıştır. Yine aynı tertipte ve önce bütün lehcelerde (§17), sonra 18. teşkiller, 19. derecelenme; 20. kullanılış ve ilk olarak da *açık renk* anlamı alınmıştır. Tabii her rengin kendine mahsus özellik ve anlamları olduğu için, buradaki bahislerin niteliği başkadır, 21. *ak* 'korkma' anlamına gelen renk; 22. saygı ve yaşlılığı ifade eden renk; 23. temizlik ve şeref, 24. talih vadeden renk, 25. sınıf rengi mes. *ak öy* 'zengin muhteşem ev, (misafirlere mahsus daireler), *ag otag* 'aynı anlamda çadır', *ak süek* 'asilzade' gibi. 26. "Diğer Kullanışlar" başlığı altında nebat adları, 27. hayvan adları; yine "Ekleme" başlığı altında *ak*'ın diğer ifadeleri olarak *açık, açuk, yörüñ, örüñ, örüg, beyaz* sözcüklerinin kullanılışı verilmiştir. *kızıl, yaşıl, sarı* (sarıg), kendi özellik ve anlam genişliğiyle aynı tertipte türlü maddelere bölünerek açıklanmıştır.

II. bölüm her hangi bir *nesneye göre* verilmiş olan renk adlarını içine alır, bunlar arasında tabii yalnız nesne değil, hayvanlara verilmiş olan ad ve sıfatlar büyük yeri işgal eder; meselâ *ala* ve *alaca* bir nesnenin sıfatı olduğu gibi *ala at* (Kaş.) *alagöz, alaköz* (Kıpç.) *alaca at*, vb; aynı zamanda mecazî anlamda olanları da vardır. Meselâ *adam alası içinde, mal alası dışında* (kir. YUD.) 'insanın ne olduğu içinde, hayvanın dışında' gibi. Bundan sonra *kök* 'gök' yukarıda bahisedilen renklerde olduğu gibi, çeşitli lehce ve kaynaklardan alınmış yerleri ve teşkilleri, hayvan renk ve adları, nebat renkleri v.b. ele alınmıştır. Burada da bunun yerine geçen *mavî, lâcivert, zeñger*, ve *kök*'ün yeşille yer değiştirmesi gibi hususlar üzerinde durulmuş, sıra ile *boz, kır, kuba, çal, çañkır, çakır, kurşunî, külrenkli, koñgur, küreñ, yağız, esmer, kumral, kahverengi*; sonra yalnız hayvanlarda, özellikle atlarda bulunan renkler: *ablag* 'ala' (beyaz ve siyah lekeli at < ar.) *baran* 'koyu renk'; *börtü* 'karışık tüylü v.b. '; *çabıdar* 'ak kuyruklu, ak yallı'; *kaltar* 'ağız beyaz kahverengi at'; *torug, torig* 'doru'; *tarlan* 'kır at donu'; *bürul* 'karışık tüylü at v.b. '; *çegren, çigren, çergen, çeren ciren* 'tilki renginde at'; *oy* 'yağız at'; § III. de bazı münferit at renkleri ele alınmıştır, meselâ: *tele, telki, teñbil*, 'koyu renkli at' ve lehcelere göre değişen manalarda; *yeşi* (Anadolu) 'bir türlü at donu'; bundan sonra da at ve diğer hayvanlara verilen adlar *abraş* (Anadolu) 'hayvanlarda alaca benekli, ve alaca benekli at; *ar, or* (Kâş. v.b.) 'donu kırmızı ile sarı arasında bulunan at'; *keher* (Azeri v.b.) *ger* (Anadolu) 'kahverengi at'; *kula* (bir çok yerlerde) 'kırmızı kahverengi at v.b. '; *sur* 'gök kır at'; *çil, çil* at (Osm.) 'tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan at'; *tekir, tekil* (Anadolu) bir cins

kedi rengi; *sakar* ‘başının 3n kısmı tamamen beyazlanan sığır’; *kaşka* ‘başı ak, başka yerleri kara olan at, (koyun ve keçi)’; *sekil, s3k3l* ‘beyaz lekeli olan at ve diğer hayvanlar’; *targıl, dırgıl* (Anadolu) ‘sıgırlarda g3r3len kırmızı kara çizgili renk’; *başgil* ‘ak başlı hayvan’. Bunları sadece çeşitlerin bolluğunu g3stermek için kısaca aldık, tabi3 3zerlerinde birer birer durulmuş, varyantlar g3sterilmiş ve lehce ayrılıkları da belirtilmiştir.

III. b3l3mde ise bazı s3zl3klerde geçen fakat açıklanmaları zor olan, bug3n3n hayatında da seyrek raslanan renk ifadeleri alınmıştır, Bunlar sadece 3 sahife kadar yer tutmaktadır. Yazar eserinin sonuna *şekiller dizini*’ni de eklemiş, fakat maalesef eserde geçen b3t3n bu renklerin alfabetik listesini vermemiştir. B3yle bir listenin eklenmesi çok faydalı olurdu.

Yazar bu konu 3zerinde g3zel çalışmış ve bu g3zel malzemeyi t3rl3 y3nlerden inceleyerek diğerlendirmiştir. ‘Giriş’de de belirtildiği gibi, bu eserden maksat, mevcut olan malzemeyi işleyip bir araya getirmektir, eksik olan taraflar bundan sonra ortaya çıkar ve zamanla doldurulabilir.
